

ZESZYT STO DWUDZIESTY PIERWSZY

ZESZYTY HISTORYCZNE

INSTYTUT
PARYŻ

LITERACKI
1997

BIBLIOTEKA «KULTURY»
TOM 500

ISSN 0406-0393
ISBN 2-7168-0168-1

IMPRIME EN FRANCE

Editeur: INSTITUT LITTERAIRE, S.A.R.L.
91, avenue de Poissy, Le Mesnil-le-Roi
par 78600 MAISONS-LAFFITTE

Kajetan BIENIECKI

WSPÓŁPRACA SOE Z NKWD I POLACY*

W siedem tygodni po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, na początku sierpnia 1941 roku z portów brytyjskich odpłynęły statki do Archangielska. Załadowane były myśliwskimi samolotami brytyjskimi *Hawker Hurricane*'ami i amerykańskimi *Curtiss Tomahawk*'ami. Oprócz samolotów Brytyjczycy wysłali instruktorów pilotażu w mundurach lotniczych, a Amerykanie młodego oficera w cywilnym ubraniu, Huba Zemke'go, późniejszego myśliwskiego asa lotnictwa amerykańskiego, którego zadaniem było szkolenie sowieckich pilotów na amerykańskim myśliwcu *Curtiss P-40A Tomahawk*. Zamówienie na te samoloty złożyli wprawdzie Francuzi, ale kupili je od Amerykanów w ostatecznym rozrachunku Brytyjczycy i wysłali je Sowietom¹.

W czasie wojny Brytyjczycy wysyłali setkami *Hurricane*'y Sowietom. Z jednym z takich *Hurricane*'ów spotkała się koło Rzeszowa załoga południowoafrykańska Lt. Smitha²

* Artykuł oparty na materiałach Public Record Office w Londynie. W tekście zachowałem anglosaską pisownię nazwisk i imion rosyjskich agentów NKWD, jaka jest w dokumentach Public Record Office.

1. Freeman Roger A. „Zemke's Wolf Pack”, Orion Books, New York 1989.

2. AIR 54/78.

z 31. Dywizjonu SAAF w nocy z 10/11 września 1944 roku o godz. 22.25, gdy leciała z zaopatrzeniem materiałowym do Warszawy. Sowiecki *Hurricane* naleciał na południowoafrykańskiego *Liberatora KG-996 „A”*, nie strzelał jednak do niego, tylko ostro spikował. Zachodzi więc pytanie, czy tylko myśliwce niemieckie zestrzeliwały samoloty alianckie lecące z zaopatrzeniem do Polski podczas Powstania. Wiele załóg skarżyło się, że strzelała do nich artyleria sowiecka, a załogi, które poległy zabrały ze sobą tajemnicę zestrzelenia do grobu.

Pomoc brytyjska nie ograniczała się jednak tylko do pomocy materiałowej. Ostatnio odtajnione dokumenty w *Public Record Office* niezbicie wskazują, że rozpoczęła się również współpraca między SOE³ a NKWD. W miesiąc po wystąpieniu do Archangielska pierwszych brytyjskich samolotów myśliwskich przybył do Moskwy we wrześniu 1941 roku przedstawiciel SOE brygadier George Hill, a do Londynu jego sowiecki odpowiednik, pułkownik NKWD Iwan Cziczajew (kryptonim DPR/1). Z końcem września 1941 roku podpisana została umowa między SOE a NKWD, na podstawie której NKWD zobowiązało się zawiesić swoją działalność w państwach Wspólnoty Brytyjskiej, w Arabii Saudyjskiej, w Egipcie, Iraku, Jemenie i Syrii. W zamian za to Brytyjczycy zobowiązali się zrzucić agentów NKWD do państw w Europie.

Pierwsi agenci NKWD przybyli do W. Brytanii 20 listopada 1941 roku, a do stycznia 1944 roku przybyło ich w sumie 34, w tym 5 kobiet. Trzeba dodać, że NKWD przedstawiło SOE jeszcze listę 28 agentów. Z tej listy SOE zaakceptowało 5 mężczyzn do zrzucenia we Włoszech i prowizorycznie zgodziło się na 5 mężczyzn do zrzucenia we Francji. Natomiast 18 agentów, w tym jedną kobietę, SOE odrzuciło, pomimo że było w planie zrzucenie ich w Belgii,

3. Special Operations Executive – Kierownictwo Operacji Specjalnych. Tajna organizacja brytyjska sabotażowo-dywerysyjna, której celem było wywołanie działań wywrotowych w krajach zajętych przez państwa Osi.

Francji, Holandii, Jugosławii, Portugalii i Szwajcarii. Pod koniec maja 1943 roku NKWD poinformowało SOE, że ma gotowych do zrzućenia dalszych 100 agentów. SOE jednak stwierdziło, że takiej ilości agentów, z braku odpowiednio zmodyfikowanych samolotów, nie jest w stanie zrzucić⁴.

Agentom NKWD, wysłanym z ZSSR do W. Brytanii, skąd mieli być zrzućeni do państw Europy zachodniej, nadało SOE ogólny kryptonim *Pickaxe*, czyli kilof. Kryptonim ten więc daleko nie odbiegał od symboli państwowych ZSSR.

Pierwszą udaną operacją *Pickaxe I* zainauguowała kobieta Anna Ouspenskaja, którą zrzućono w nocy z 10/11 stycznia 1942 roku we Francji. Poprzednia bowiem operacja *Pickaxe II* w nocy z 27/28 grudnia 1941 skończyła się tragicznie. Dwusilnikowy *Whitley Z-9385* ze 138. Dywizjonu RAF do specjalnych zadań w drodze powrotnej rozbił się przy lądowaniu w Anglii. Czteroosobowa załoga, w której dwóch pilotów było Kanadyjczykami, poległa i zginął jeden z agentów, a drugi odniósł rany.

Następne operacje z agentami NKWD kodowano nazwami napojów i nazwami szczytów górskich. *Barsac* (1 mężczyzna zrzućony w nocy z 22/23.6.42 w Holandii); *Burgundy* (1 mężczyzna zrzućony w nocy z 24/25.6.42. w Belgii). Natomiast w operacji *Coffee* do Austrii 1 kobieta i 3 mężczyzn odmówiło skoku i wróciło do ZSSR; *Orange* (3 mężczyzn zrzućono w nocy 14/15.9.43 we Francji); *Rum* (1 kobietę i 2 mężczyzn zrzućono w nocy z 3/4.3.42 we Francji); *Sauterne* (1 mężczyzna zrzućony w nocy z 29/30.11.42 w Holandii); *Sodawater* (1 kobieta i 1 mężczyzna zrzućeni w nocy z 24/25.2.43 w Austrii); *Tonic* (1 kobieta i 1 mężczyzna zrzućeni w nocy z 24/25.2.43 w Niemczech); *Whiskey* (2 mężczyzn leciało w nocy z 20/21.4.42 do Austrii, samolot nie wrócił); *Apache* (3 mężczyzn zrzućono w nocy z 5/6.3.44 we Francji); *Ararat* (1 mężczyzna zrzućony w nocy z 12/13.5.43 we Francji), *Eiger* (2 mężczyzn zrzućono w nocy z 7/8.1.44 w Niemczech); *Etna* (1 mężczyzna zrzućony w nocy z 30.6/1.7.43 we Włoszech, drugi agent odmówił skoku);

4. HS4/328.

Everest (2 mężczyzn zrzucono w nocy z 6/7.1.44 r. w Austrii); *Jungfrau* (1 mężczyzna zrzucony w nocy z 4/5.1.44 w Niemczech), *Rigi* (1 mężczyzna zrzucony w nocy z 5/6.11.43 w Niemczech). W sumie więc z 43 agentów NKWD, którzy do 5 stycznia 1944 roku przybyli z ZSSR do W. Brytanii, zrzuconych zostało 27, w tym 4 kobiety⁵.

Załogom polskim, latającym w ramach 138 Dywizjonu RAF do specjalnych zadań, przypadły do wykonania trzy operacje: *Whiskey*, *Sodawater* i *Tonic*. Przebieg tych operacji był następujący.

Ekipę skoczków *Whiskey*⁶ tworzyło dwóch agentów NKWD. Byli nimi: Vsevolod Troussevitch *alias* Johann Traun, lat 32 i Peter Staritsky *alias* Peter Schulenburg, lat 35. Przybyli oni sowieckim statkiem *Arcos*, który zawinął 10 lutego 1942 roku do szkockiego portu Aultbea w Loch Ewe. NKWD zaopatrzyło ich w fałszywe dokumenty. Dla Troussevitcha opiewały one na Franz Mayer, technika maszynowego, zatrudnionego w fabryce *Waffen und Fahrrad-Fabrik* w Suhl w Turynгии, a dla Staritsky'ego na Rudolf Hofstädter, inżyniera, zatrudnionego w fabryce *Maschinenfabrik* Buckau R. Wolf w Magdeburgu. Obaj mieli zleczone prace do wykonania w Wiedniu. Do operacji *Whiskey* startowano trzykrotnie.

Pierwszym razem do tej operacji wystartowała *Halifaxem* V-9976 z Tempsford 25 marca 1942 o godz. 20.00 załoga polska. Stanowili ją: F/O Zygmuntowicz Ryszard, F/O Dobromirski Krzysztof (piloci), F/L Voellnagel Antoni (nawigator), Sgt Wilmański Leon (radiotelegrafista), Sgt Sołtysiak Jerzy (mechanik/*despatcher*), Sgt Wojciechowski Mieczysław, F/S Żuk Waław (strzelcy). Brzeg francuski przekroczone o godz. 21.27 koło Le Touquet u ujścia rzeki Canche, skąd obrano kurs na Mannheim. Na południe od Mannheim pano- wało całkowite zachmurzenie, lot jednak kontynuowano. Re- jon celu, którym była leśna polana, położona 35 km na po- łudniowy zachód od Wiednia koło miasta Alland [N 48°04'

5. *ibid.*

6. HS4/342; AIR 27/956.

E 16°04'], osiągnięto o godz. 01.30. Przez godzinę załoga szukała daremnie przerwy w chmurach, aby zobaczyć ziemię i sprawdzić dokładnie swoje położenie. W końcu zawrócono i lądowano na nadbrzeżnym lotnisku w Tangmere w południowej Anglii o godz. 06.00 po dziesięciu godzinach lotu⁷.

Drugi raz z ekipą agentów NKWD w operacji *Whiskey* poleciała załoga czeska P/O Anderle'a *Halifaxem L-9613 „V”* 8 kwietnia 1942 roku. P/O Anderle wystartował z Tempsford o godz. 20.25 i doleciał tylko do Mannheim, skąd zawrócił o godz. 23.15 z powodu silnego zachmurzenia i niebezpiecznego oblodzenia samolotu. Wylądował on na nadbrzeżnym lotnisku Tangmere o godz. 04.40 po ośmiu godzinach i piętnastu minutach lotu⁸.

Tych trudności nie potrafiło zrozumieć jednak NKWD. Nie ukrywając swego niezadowolenia z dotychczasowej współpracy z SOE, oskarżyło SOE o sabotaż. Sprawa oparła się o sowieckiego ambasadora w Londynie. Foreign Office, aby nie zakłócić dobrych stosunków z Wielkim Aliantem, domagał się od SOE natychmiastowego wykonania tej operacji. W związku z tym, wyższy oficer SOE Sweet-Escott⁹ zadzwonił do dowódcy 138. Dywizjonu i polecił mu, aby w ramach ludzkich możliwości wykonać zadanie. W zachodniej Europie pogoda 20 kwietnia 1942 roku była zła. Wszelkie loty z 20/21 kwietnia dla Bomber Command zostały wstrzymane. Mimo tego, trzydziestoosmioletni dowódca 138 Dywizjonu W/C Walter Ronald Farley, po otrzymaniu telefonu od SOE, zarządził lot, a dwóch agentów NKWD wyraziło zgodę na skok przez chmury. Farley, mimo że nie darzył Polaków sympatią, wybrał na tę operację *Halifaxa* z załogą polską, dobierając sobie angielskiego strzelca F/O Pultona. Załogę *Halifaxa V-9976* stanowili: F/O Zygmuntowicz Ryszard, W/O Farley Walter Ronald (piloci), F/L Voellnagel Antoni (nawigator), Sgt Wilmański Leon (radiotelegrafista), Sgt Mądracki Czesław (mechanik), Sgt Karbowski Bronisław, Sgt Wojciechowski

7. AIR 27/956.

8. *ibid.*

9. Sweet-Escott Bickham „Baker Street Irregular, Methuen & Co Ltd, London 1965, str. 117-118.

Mieczysław i F/O Pulton James Ansford (strzelcy). *Halifax* nie wrócił z operacji *Whiskey*, rozbił się bowiem u podnóża Alp Bawarskich koło miejscowości Kreuth. Załoga spoczywa na Brytyjskim Cmentarzu Wojskowym w Durnbach niedaleko miasta Bad Tölz¹⁰.

Ekipę skoczków *Sodawater*¹¹ tworzyła para agentów NKWD. Byli nimi: Emilyja Novikova *alias* Anna Under, lat 34 i Pyotr Koltzov *alias* Juri Kruus, lat 36. Płynęli oni z ZSSR na pokładzie brytyjskiego statku „Ocean Voice”, który został storpedowany w drodze do W. Brytanii. Wyłowieni z morza przybyli do Glasgow 28 września 1942 roku. Z końcem października 1942 roku odbyli próbne skoki w Ringway koło Manchesteru. Na stacje wyczekiwania, skąd skoczkowie odwożeni byli na lotnisko, kierowano ich czterokrotnie, aż wreszcie w nocy z 19/20 lutego 1943 roku wystartowali do Austrii. Samolot zawrócił jednak z drogi z powodu wady silnika. Blisko tydzień później, w nocy z 24/25 lutego, powierzono wykonanie operacji *Sodawater* polskiej załodze z 138. Dywizjonu do specjalnych zadań. Stanowili ją: F/O Miszewski Jan, F/O Machej Stanisław (piloci), F/O Gębik Karol (nawigator), F/S Antoniewicz Janusz (radiotelegrafista), F/S Pacut Kazimierz (*despatcher*), Sgt March J.E., RAF (mechanik), F/S Koc Marian (strzelec).

F/O Miszewski wystartował z Tempsford *Halifaxem* DT-725 „J” o godz. 18.50. Zrzutu dokonano z wysokości 650 stóp o godz. 00.26 na południe od Wiednia. Dokładnie: 8,25 km na północny zachód od Eisenstadt i 4,5 km na wschód od Wimpassing [N 47°54'48" E 16°29'11"]. *Despatcher* F/S Pacut stwierdził w raporcie, że kobieta wyskoczyła za mężczyzną zbyt późno, więc rozrzut wyniósł co najmniej 300 m. Polska załoga wylądowała w bazie o godz. 05.30 po dziesięciu godzinach i czterdziestu minutach lotu¹².

10. AIR 27/956; War Dead of the British Commonwealth 1939-1945, Durnbach War Cemetery, Part III, Commonwealth War Graves Commission, Maidenhead, Berkshire 1981.

11. HS4/344; AIR 27/956.

12. *ibid.*

Ekipa skoczków *Tonic*¹³ płynęła z ZSSR do W. Brytanii tym samym statkiem „Ocean Voice”, który został storpedowany i również przybyła do Glasgow tego samego dnia, co *Sodawater* tj. 28 września 1942 roku. Agentami NKWD w operacji *Tonic* byli: żona Koltzowa Yelena Nikitina *alias* Kersti Poska, lat 33 i Henrik Gorelov *alias* Otto Ultoni, lat 37. Ekipa *Tonic* leciała do Niemiec aż cztery razy w nocy: 26/27 stycznia, 13/14, 16/17 i 17/18 lutego 1943 roku i za każdym razem wracała do Anglii z powodu niskich chmur.

Wreszcie w nocy z 24/25 lutego 1943 roku wykonanie operacji *Tonic* powierzono polskiej załodze 138. Dywizjonu. Stanowili ją: F/S Żabicki Tadeusz, F/S Twardawa Karol (piloci), F/L Gryglewicz Józef (nawigator), Sgt Roehr Stanisław (mechanik), Sgt Kimberley E.J., RAF (*despatcher*). Radiotelegrafisty i strzelca w tej załodze nie udało mi się odtworzyć.

F/S Żabicki wystartował z Tempsford *Halifaxem* DT-727 „K” o godz. 21.05. Zrzutu dokonano z wysokości 1900 stóp o godz. 00.40 w Badenii koło Fryburga. Dokładnie: 4 km na południe od Eendingen i 5,75 km na południe od Riegel [N 48°06'25" E 07°43'00"]. Załoga lądowała w bazie o godz. 03.50 po sześciu godzinach i czterdziestu pięciu minutach lotu¹⁴.

W ramach współpracy SOE z NKWD nie tylko agenci NKWD przybywali do Anglii i byli zrzućani w Europie zachodniej, ale również agenci SOE byli zrzućani na teatrze operacyjnym sowieckim. Jednym z tych przykładów jest operacja *Blunderhead* do Estonii. Agentem SOE był F/L Ronald Seth *alias* Blunderhead Ronald, Felix Kopti, rocznik 1911, który przed wojną uczył angielskiego w Tallinnie. Na kursach SOE odbył próbne skoki i przeszkolono go w minerstwie i radiotelegrafii. Zadaniem jego było ustalić ilość materiałów pędnych, wysyłanych z rafinerii estońskich na front pod Leningradem, do Finlandii, Szwecji i Łotwy oraz sabotaż na linii kolejowej Tallinn-Leningrad.

13. HS4/344.

14. HS4/344; AIR 27/956.

Wykonanie operacji *Blunderhead* do Estonii powierzono polskiej załodze ze 138. Dywizjonu. Stanowili ją: F/S Sobkowiak Franciszek, W/O Zaremba Franciszek (piloci), F/O Wodzicki Mariusz (nawigator), P/O Pantkowski Franciszek (radiotelegrafista), Sgt Kozłowski Czesław (mechanik), F/S Madejski Tadeusz, F/S Żuk Wacław (strzelcy).

F/S Sobkowiak wystartował na tę operację z lotniska Linton on Ouse *Halifaxem W-7773 „S”* 24 października 1942 roku o godz. 17.55 i obrał kurs na Bornholm. Zrzutu dokonano o godz. 23.30 na polanę leśną na półwyspie Leesi koło rybackiego portu Hara, 50 km na wschód od Tallinna [N 59°36'25" E 25°30'00"]. F/L Seth wyskoczył bez wahania w miejscu, które przedtem uzgodnił z nawigatorem F/O Wodzickim. Zasobniki były nietypowe. Upodobnione do bali drzewa zawierały one materiały wybuchowe, radiostację, akumulatory i prądnicę do ich ładowania, żywność, płachtę brezentową, śpiwór, namiot, przedmioty pierwszej potrzeby oraz pieniądze w walucie amerykańskiej, szwedzkiej, rosyjskiej i niemieckiej. Załoga *Halifaxa* lądowała w Tempsford o godz. 07.08 po trzynastu godzinach i trzynastu minutach lotu¹⁵.

Trudno jest ustalić, czy polskie załogi zrzuciły także agentów NKWD do Jugosławii i Włoch, gdyż z końcem 1943 roku przeniesiono polską Eskadrę 1586 do basenu Morza Śródziemnego. Trudność polega na tym, że brytyjski dziennik Eskadry 1586 w Public Record Office, zawierający kryptonimy operacji, zaczyna się dopiero od października 1944 roku. Ostatnio odtajnionych dokumentów w Public Record Office na temat współpracy SOE z NKWD jest sporo. Można je znaleźć w 67 teczkach, a każda teuszka zawiera około 200 dokumentów.

Montreal, kwiecień 1997 r.

Kajetan BIENIECKI

15. HS4/240; AIR 27/956.